

Geçmişdäki baýdaklarymyz

Category: Ertekiler, Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Geçmişdäki baýdaklarymyz GEÇMIŞDÄKI BAÝDAKLARYMYZ

Bu gün türkmen ili öz döwlet nyşanynyň □ döwlet Tugunyň baýramçylygyny üçünji gezek belleýär. Ýaşyl baýdagymyz garaşsyz hem bitarap döwletiň dünýä yüzündäki ykrarnamasy bolup, indi ençeme ýyl bäri älem-jahanyň çar künjünde pasyrdap dur.

Türkmen halky özygtyýarlygyny gazanyp, garaşsyzlygyny dünýä yüzüne ýaýandan soň, döwlet bitewiliginiň hemişelik nyşany bolup durýan baýdagy hem gerbi edinmek gerek boldy. Şonuň yzysüre, 1992-nji ýylyň fewralynda bolsa Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşynyň pähim-paýhasy bilen döwlet Baýdagymyz dünýä indi.

Eýsem ata-babalarymyzyň öz baýdagy bolmadymyka? Elbetde, muňa taryhyň saralan sahypalaryny agdarsaň, jogap tapmak kyn däl. Garaşsyz diýarymyzyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşynyň gadymy Merwden tapylan baýdagy telewizor arkaly il-güne görkezeni hemmeleriň ýadyndadyr.

Heniz antik döwürde hem türkmenleriň öz baýdaklarynyň bolandygyna şaýatlyk edýän ýazuw çeşmelerine gabat gelmek bolýar. Belli taryhçy Kwint Kursiý Ruf Orta Aziýanyň çäklerinde ýaşan halklaryň gije bilen gündüziň deňleşýän gününde □ Nowruzda patyşanyň çadyrynyň ýokarsynda Günüň şekili bilen bezelen tuguň pasyrdap durandygyny belleýär. 1910-njy ýylda çap edilen »Stoluň üstünde goýulýan suratly ensiklopediýada» uçlary egilen haç görnüşindäki nyşanyň eşretiň we abadançylygyň inderilmegini aňladýan baýdakdygy aýdylýar. Alym J. Amansaryýew hajyň dini simwol hökmünde Aziýanyň, Ýewropanyň we Amerikanyň gadymy halklary tarapyndan giňden ulanylandygyny belleýär.

Hajyň döredilendigine baş müň ýyla golaý wagt geçipdir. Adamlar şu nyşanda bütindünýä prosesine itergi berýän

janlanmagyň güýjüni we Taňrynyň erk-islegini görýärler. Ýöne Orta Aziýada, şol sanda Türkmenistanda-da uçlary egilen haç Güni aňladypdyr. Günüň şekili gadymy Türkmenistanyň ençeme ýadygärliklerinde, meselem, Nusaýda, Merwde duş gelýär. Arileriň gadymy dini düşüňjelerine görä, Gün çep diýen düşüňjä, Aý sag diýen düşüňjä laýyk gelýär. Bürünç eýýamynda bu nyşanlar çylşyrymlaşdyrylypdyr. Göni atanagyň üstüne gytaklaýyn atanak goýlandan soň, ýyldyz emele gelýär. Aýyň gapdalynda hökman ýyldyz emele gelýär. Aýyň gapdalynda hökman ýyldyz hem bardyr. Ýarym Aýyň we ýyldyzyň şekillerinde zoroastrizmiň dualistik dininiň mazmuny öz beýanyny tapýar. Bular Günorta Türkmenistandaky bürünç asyryna degişli birgiden şekiljiklerde hem duş gelýär.

XI asyrdaky türkmenler-seljuklar Kiçi we Alynky Aziýanyň şäherlerine aralaşyp, şu regionlardaky gan döküşikligi togtadypdyrlar. Seljuklar öz ýanlary bilen »ýyldyzy« we »ýarym Aýy« göteripdirler. Alym Ýa.I.Smirnow täze dogan Aý Kiçi Aziýadaky türkmenlerde nesilden-nesle geçýän nyşan bolupdyr diýip hasaplapdyr. Gündogary öwreniş ylmyň görnükli spesilaisti akademik W.W.Bartold bolsa şeýle ýazýar: »Dini simwol hökmünde hristianlar öz ybadathanalarynda hajy eziz görýän bolsalar, metjitlerde ýarym Aýyň şekili uly ähmiýete eýedir. Ýöne ýarym Aý umumy yslam üçin däl-de, türk-osman yslamyna has mahsus görünýär«.

Şeýle hem gadymy çeşmelerde türkmenleriň nesilbaşylarynyň tuglarynda aňdarhanyň şekliniň bolandygy aýdylýar. Parfiýalylaryň goşuny ýeňil we agyr ýaraglar bilen üpjün edilen atlylardan ybarat bolupdyr. »Ýaralanmazaklar« diýip at berlen agyr ýaragly atlylar müň adamdan ybarat toparlara bölünipdirler. Her toparda aňdarhanyň şekili çekilen uzyn tug bolupdyr. Şol baýdaklary görüp, grekler parfiýalylary »dragonlar« diýip atlandyrypdyrlar. Soňraky ýewropaly dragunlaryň aslynyň şolardan gaýdýan bolmagy-da mümkin.

Keramatly »Awestada« turanlylaryň-dahlaryň gahrymany aňdarhanyň şekilinde görkezilýär. Onuň ady Aji-Dahak (häzirki türkmen dilinde □ aňdarha diýen manyda) bolupdyr. Eýranlylar hem köplenç halatda çarwalary aňdarhanyň we äpet ýylanlaryň

keşbinde şekillendiripdirler. Taryhy çeşmelerde oguz türkmenleriniň uly taýpalarynyň biri bolan kaýy ýylanlar diýlip atlandyrylýar. Rowaýatda olaryň şu ady suwuň daşmagy bilen baglanyşdyrylýar. Türkmen rowaýatlarynda we ertekilerinde aždarhanyň derýada, kölde ýa-da deňizde bolýandygy aýdylýar. Munuň özi tötänlik däl bolsa gerek, çünki aždarha şekilli tuglaryny tuglaryny ellerine alyp, ýöriş eden dahlar (Hazaryň kenarynda ýaşanlar) deňizden çykan afdarha meňzedilipdir.

Köne Nusaýda tapylan, dahlaryň-parfiýalylaryň biziň eramyzyň başyndaky möhürlerinde-de aždarhanyň şekili bar. Parfiýadaky Hatranyň köşgüniň esasy arkasynyň düýbünde-de aždarhalar şekillendirilipdir. Gadymy Horezmiň durmuşyna degişli kartinada-da tuguň aždarhanyň guýrugyna meňzedilip çekilendigini görýäris.

Alymlar Gündogar we Merkezi Ýewropa aralaşan sarmatlaryň aňyrsynyň dah-massagetlerden gelip çykandygyny doly anykladylar. Olaryň esasy taýpalary □ alanlar we aslar gadymy döwürde uruşgan we ýeňilmezek hasaplanypdyr. Bu barada Arrian şeýle ýazýar: »Alanlaryň harby nyşanlary afdarha çalymdaş bolup, bular uzynlygy bir ölçegdäki syryklara dakylpdyr. Baýdaklar dürli reňkdäki gykyndylardan dikilipdir. Galyberse-de, kelleler we tutuş göwre guýrugyna çenli mümkingadar eýmenç görnüşde edilipdir. Munuň özboluşly emmasy bar. Atlar durka, dürli reňkdäki gykyndylar aşaklygyna sallanyşýar. Ýöne hereket edilip başlananda gykyndylar ýellenip, ady agzalan jandara meňzeyär. Gykyndylar arasyndan geçýän güýçli öwüsgingden ýaňa şuwuldaýar».

Alanlaryň türkmenlere birgiden döp-dessurlar, edim-gylymlar geçipdir. Häzirki türkmenleriň ençeme taýpasy alanlaryň nesilleridir. On asyrdan soňra türkleriň-hazarlaryň tugunda-da afdarhanyň şekillendirilendigini bilmek gyzykly bolsa gerek. Hazarlaryňam nesilleri türkmen halkynyň düzümine goşuldy.

XII-XIV asyrlarda aždarha Kiçi Aziýadaky Artukidleriň türkmen dinastiýasynyň maşgala gerbi hem totemi bolupdyr. XX asyra degişli Orta Aziýa miniatýuralarynda-da tuglarda altyn sapaklar bilen şekillendirilen aždarhalary görmek bolýar.

Ýazuw ýadygärliklerinde XI-XVI asyrlarda Eýranda höküm süren şalaryň döwlet tugunda äpet ýylanyň şekiliniň bolandygy aýdylýar.

Ýaňy-ýakynlaram türkmenlerde Nowruzyň öňüsyrasynda asmana kagyздan edilen baybörek uçurylardy. Bu adat asyrdan-asyra geçip saklanypdyr.

Biziň pederlerimizde böri şekilli tuglar hem bolupdyr. Hytaý ýazuw çeşmelerinde bellenenişine görä, gadymy türkleriň tuglaryndaky böriniň kellesine altyn çäýylypdyr. Böri hökümdarlyk eden urugyň totemik jandary bolupdyr. Türk kaganlary tugy goramagy öz janpenalaryna ynanypdyrlar. Hatda şol esgerler böri (möjek) diýlibem atlandyrylypdyr.

Gadymy Türkmenistanda atyň, belli-belli haýwanlaryňdyr jandarlaryň şekiline-de uly sarpa goýlandygyny aýtsa bolar. Biziň eramyzdan öňki V asyrda ýaşan Gerodotyň sözlerine görä, olar Güni hudaý edinipdirler. Gün ata-da meňzedilipdir.

Türkmenleriň käbir taýpalarynyň tugunda ýyrtyjy guşlaryň şekilleriniň bolandygy anyklandy. Rum taryhçysy Bratinau türkmenleriňkä bürgüt Wizantiýadan »uçup gelipdir» diýse, beýleki awtorlar bürgütleriň mongollardan geçendigini aýdýarlar. Ýeri gelende aýtsak, Çingiz hanyň baýdagynda şuňkaryň şekili bar eken. Ýöne Wl.Gordlewskiniň dogry belleýşi ýaly, »bu geraldiki şekil seljuklardan galan totemik şekildir».

Gündogary öwreniji B.A.Turaýewiň pikirine görä, bir kelleli bürgüt gadymy şumerleriň şekilleri skif-parfýan sungatynda örän meşhur bolupdyr. Ol Parfiýa şalarynyň şaýy pullarynda duş gelýär. Parfiýalylaryň köpüsiniň gylyçlarynyň sapy bürgüdiň kellesine çalymdaş ýasalypdyr. Şu ýerde ata-babalarymyzyň tuglarynyň reňkleri barada-da aýtsak, artykmaçlyk etmese gerek. VI-XII asyrlara degişli gadymy türki miniatýuralardan çen tutsaň, türkleriň arasynda gyzyl bilen ýaşyl utgaşýan reňkleriň gammasy göze ýakymly görüldür. Oguzlaryň döwlet baýdagy gyzyl reňkde bolupdyr. Bu babatda Mahmyt Kaşgarynyň (XI asyr) eserinde aýdylýar.

Şol ýerde türkmenleriň gara reňkdäki baýdagy barada-da ençeme gezek agzalýar. Beýik Seljuklaryň imperiýasyny

esaslandyryjylar gara reňkdäki tugy göterip söweşipdirler. XI asyrda ýaşan Baýhakynyň belleýşi ýaly, Gaznawylaryň türkmen dinastiýasynyň döwlet baýdagy hemişe hemme ýerde örän pugta goralypdyr. Söweş mahalynda tug iň bir ekabyr esgerlere tabşyrylypdyr. Tuguň daşy öz döwletiniň baýdagyny aýamak üçin janyny gurban etmäge kaýyl adamlar bilen gurşalypdyr.

Diýmek, ata-babalarymyz hemişe-dü tuga aýratyn hormat goýup gelipdir. Bu gün bolsa Garaşsyz Türkmenistanyň esgerleri mukaddes tuguň saýasynda durup, öz ýurduna we halkyna wepaly bolmak barada kasam içýärler. Türkmenistanyň Döwlet Baýdagy indi dünýäniň ähli künkeginde tanalýar. Türkmenistan Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň rezolýusiýasy esasynda hemişelik bitarap döwlet hökmünde ykrar edileli bári, Döwlet Baýdagymyz has-da buýsançly ýurduň ilçisidir we garaşsyz Türkmenistanyň döwlet özygtyýarlylygynyň şaýadydyr.

Öwez GÜNDOGDYÝEW,
taryh ylymlarynyň kandidaty.

«Diýar» žurnaly, 1997 ý. No: 2-3. Taryhy makalalar